

А. Р. Туманянц*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАКТИКИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

Перед сучасним демократичним кримінальним процесом охоронного типу гостро стоїть завдання підвищення ефективності відправлення правосуддя. Причому серед варіантів вирішення означеного завдання все частіше можна зустріти пропозиції, що вказують на неефективність каральних заходів традиційної карної системи й застосування альтернативних методів, що обґрунтовують їх необхідність. Ще в 70-х роках ХХ ст. в Канаді зародилася думка про відновне правосуддя — концептуально новий підхід до призначення карного судочинства, що згодом знайшов велику кількість прихильників у різних державах. Положення цієї новітньої ідеї правознавці стали враховувати при розробці змін до кримінально-процесуального законодавства. Сьогодні географія активного втілення в життя розглядуваної ідеї досить велика й має тенденцію до постійного розширення. Відновне правосуддя застосовується в Канаді, США, Франції, ФРН і Великобританії, країнах Скандинавії, Східної Європи (у першу чергу — в Польщі й Чеській республіці). Програмні ідеї цього руху вже одержали значне поширення в Росії. Такі вчені, як Р. Р. Максудов, Є. Б. Мельникова, С. О. Пашин, І. Л. Петрухін, М. С. Флямер та інші активно обговорюють можливість побудови кримінального судочинства з урахуванням нового підходу¹.

Вивчення проблеми примирення жертви злочину і правопорушника розпочато і в Україні. Питання такого компромісу порушували у своїх дослідженнях такі вчені-правники, як Л. О. Воскобітова, Р. Г. Коваль, В. Т. Маляренко, П. П. Пилипчук, В. В. Землянська, І. І. Ємельянова та ін.²

Сьогодні на території України діють всім регіональним груп медіації. Це Київська, Донецька, Луганська, Одеська, Харківська обласні групи, а також Кримська республіканська група медіації, яка має своїх представників у 15 районах Криму, Таврійська й Закарпатська групи. Із січня 1999 р. ці організації об'єдналися в Асоціацію груп медіації України³.

Візитною карткою руху за відбудовне правосуддя є особливий тип ставлення до злочину та його учасників — злочинця, потерпілого (жертви) й суспільства. Це ставлення полягає в тому, що при події злочину на перший план висувається необхідність та й можливість відновлення нанесеного морального, психологічного й матеріального збитку жертві й залучення злочинця в соціально-реабілітаційні програми, а не покарання останнього з боку держави. Таким чином, основне

© Туманянц А. Р., 2008

* доцент кафедри кримінального процесу Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого (м. Харків), кандидат юридичних наук, доцент

¹ Див.: Воскобітова Л. А. Правовое регулирование процедуры примирения в уголовном судопроизводстве // Государство и право на рубеже веков. Криминология. Уголовное право. Судебное право. — М., 2001. — С. 203-205; Максудов Р. Р., Флямер М. Г., Грасенкова А. К. Институт примирения в уголовном процессе: необходимость и условия развития // Правозащитник. — 2000. — № 2. — С. 18-23; Петрухин И. Л. Восстановительное правосудие. — М.: Проспект, 2003. — 196 с.

² Див.: Ємельянова І. І. Роль відновного правосуддя в концепції ювенальної юстиції // Вісник Верховному Суду України. — 2005. — № 4. — С. 40-43; Землянська В. В. Запровадження відновних підходів: зміна погляду на кримінальне судочинство // Право України. — 2003. — № 10. — С. 154-156; Маляренко В. Т., Войтюк І. А. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні // Відновне правосуддя в Україні. — 2005. — № 1-2. — С. 17-34.

³ Маляренко В. Т., Войтюк І. А. Вказ. праця. — С. 29.

завдання такого судочинства, вбачається у відновленні, тобто акцент ставиться на заподіяну шкоду й зобов'язання по її відшкодуванню. Відновлення для потерпілого (жертви) полягає в задоволенні його потреб, що виникли у зв'язку з учиненим злочином (п'ять потреб потерпілого з точки зору Зера Ховарда)⁴. Для злочинця ж процедурні можливості посередництва дозволять (у разі потреби) допомогти з психологічною й соціальною реабілітацією, що особливо важливо щодо неповнолітніх.

Вивчення проблем кримінального судочинства з позицій відновного правосуддя виступає сьогодні предметом багатьох наукових досліджень. У підсумку примиренське правосуддя розглядається вченими як:

а) одна з тенденцій розвитку й удосконалювання системи кримінального судочинства;

б) одна з альтернативних форм судочинства, для якої характерним є спрощення процесуальної процедури в інтересах швидкого вирішення кримінально-правового конфлікту й застосування альтернативних заходів відповідальності;

в) новий змішаний інститут, що передбачає створення спеціалізованих органів, працівники яких будуть безпосередньо займатися примиренськими процедурами;

г) основна ідея для розвитку системи ювенальної юстиції.

Таким чином, концепція відновного правосуддя — це новий погляд на те, як суспільству необхідно відповідати на злочин, і побудована відповідно до цього із погляду практика. Положення досліджуваної концепції дозволяють поглянути на проблему ефективного правосуддя інакше, під іншим кутом зору: людина, її права, свободи й інтереси здобувають у відновному ключі інше звучання. Перед сучасною кримінально-процесуальною наукою постає завдання розробити механізм запровадження ідей відновного правосуддя в кримінальному судочинстві, оскільки це процес є доволі складним, комплексним і припускає декілька етапів реалізації. Позитивний результат реалізації даної концепції правосуддя безпосередньо залежить від усвідомлення цієї ідеї, прийняття її як одного з принципів правосуддя, що можна вважати за початковий крок втілення його в життя.

З нашого погляду, варто погодитися з точкою зору тих науковців, які вважають, що на сучасному етапі кримінального судочинства в Україні вже треба вести мову про існування необхідності в запровадженні відновного правосуддя. Про це свідчать наступні чинники. Медіація, як посередництво між злочинцем і жертвою:

а) має позитивні наслідки для потерпілого і правопорушника;

б) може стати конкретним механізмом реалізації права сторін на примирення; в) може сприяти формуванню позитивного іміджу нашої держави серед світової спільноти; йдеться, зокрема, про гуманізацію процесу правосуддя⁵.

Зважаючи на виникаючі значні недоліки, що мають місце під час провадження в кримінальних справах, Україна ратифікувала низку міжнародно-правових актів, які наголошують на доцільності застосування неофіційних механізмів урегулювання спорів, заснованих, зокрема, на посередництві, арбітражі, судах звичаєвого права чи місцевій практиці, про що йдеться в п. 7 розд. А. Додатка до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29 листопада 1985 р. Крім того, Радою Європи прийнято низку міжнародних актів, що регламентують застосування медіації в кримінальних справах, у числі яких:

⁴ Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание. — М.: Центр «Судебно-правовая реформа», 1998. — 224 с.

⁵ Маляренко В. Т., Войтюк І. А. Вказ. праця. — С. 20.

- Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 8 жовтня 1995 р., ст. 13 якої під назвою “Посередництво та інші способи вирішення спорів” закликає до сприяння процедурі посередництва та іншим аналогічним засобам розв’язання спорів;
- Рекомендація № R (85) 11 про статус жертви в межах системи кримінального права пропонує державам — членам Ради Європи звернути увагу на деякі переваги медіації та примирення;
- Рекомендація № R (87) 18 стосовно спрощення системи кримінальної юстиції (правосуддя) рекомендує державам — членам Ради Європи переглянути національне законодавство з метою впровадження заходів позасудового врегулювання конфліктів;
- Рекомендація № R (87) 20 щодо реакції громадськості на підліткову злочинність закликає ці держави переглянути національне законодавство і внести необхідні зміни, спрямовані на розвиток медіації;
- Рекомендація № R (87) 21 стосовно зменшення віктимізації й надання допомоги потерпілим рекомендує державам-членам Ради Європи реалізовувати експерименти у сфері посередництва й залучати до участі в них потерпілих і правопорушників;
- Рекомендація № R (92) 16 про європейські стандарти застосування громадських санкцій і заходів, що виступають альтернативою позбавлення волі і сприяють реінтеграції правопорушника в суспільство (медіація передбачає подібний результат);
- Рекомендація № R (92) 17 щодо винесення вироків, яка містить положення, згідно з яким засудження людини має супроводжуватися запровадженням у практику гуманних засобів покарання, спрямованих на зменшення кількості тюремних ув’язнень;
- Рекомендація № R (95) 12 стосовно структури управління системою кримінального правосуддя відзначає той факт, що використання заходів, які запобігають рецидиву, зокрема, втілення в життя медіації і спрощення розгляду справ, усувають певні труднощі в роботі системи кримінального правосуддя.
- Рекомендація № R (99) 19 про основні принципи застосування медіації у кримінальних справах характеризує останню як гнучке, всеохоплююче, спрямоване на вирішення проблем доповнення або як альтернативу традиційному судовому розгляду.

На необхідності розширення сфери використання медіації у кримінальних справах наголошено в ст. 10 Рамкового рішення Ради Європейського Союзу “Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві” від 15 березня 2001 р., яке зобов’язує всі держави ЄС поширювати посередництво в кримінальних справах і забезпечувати прийняття до розгляду прийнятних угод між жертвою і правопорушником, досягнутих у процесі примирення. Також у програмі “Україна — НАТО” передбачено потребу розвитку альтернативних способів вирішення конфліктів в Україні, зокрема медіації.

На Десятому Конгресі ООН щодо запобігання злочинності й поведінки з правопорушниками, що відбувся у Відні 10–17 квітня 2000 р., зверталася увага на необхідність застосування неофіційних і напівофіційних форм розв’язання спорів між потерпілим і правопорушником, які відбивають сучасні тенденції індивідуалізму й обмеження повноважень держави в цьому процесі⁶.

Аналіз практики використання процедури примирення в багатьох країнах світу свідчить про доцільність її впровадження в правову систему України. Для реалізації цього завдання, з нашої точки зору, необхідно:

⁶ Там само. — С. 22, 23.

а) розробити єдину науково обґрунтовану програму (концепцію), яка повинна стати теоретичним підґрунтям втілення в правову систему України інституту відновного правосуддя. Підсумком цієї діяльності має стати спеціальний закон “Про медіацію в кримінальних справах”;

б) реформувати національне кримінальне і кримінально — процесуальне законодавство у сфері дії процедури примирення з метою підвищення його ефективності й приведення у відповідність до міжнародних стандартів;

в) здійснювати постійний моніторинг законодавства й судової практики для оперативного реагування на проблеми, що можуть виникати під час реалізації вказаної програми;

г) запровадити єдиний центральний орган, метою діяльності якого стане координація зусиль установ, закладів, громадських організацій та об'єднань, що займатимуться питанням відновного правосуддя в Україні⁷.

Законодавче закріплення процесуального порядку проведення примирної процедури, наділення суду, прокурора, слідчого чи органу дізнання в ході досудового й судового провадження по кримінальних справах, за наявності згоди сторін, правом передавати необхідні матеріали довіреному органу або особі для проведення медіації, адміністрації кримінально-виконавчої установи, наглядового прокурора або суду — правом ініціювати проведення процедури примирення перед початком судового провадження по справах про заміну покарання більш м'яким або умовно-достроковим звільненням від відбування покарання — усе це дозволить поряд з прискоренням формування примиренських засад відновної юстиції уникнути повторної віктимізації, “таврування” осіб, які вчинили злочин, а також додаткових фінансових і судових витрат і заощадити правоохоронний ресурс.

Основне значення відновного правосуддя полягає, на нашу думку, в тому, щоб створити нову філософію кримінального права і процесу, за допомогою якої можна розширити, а то й подолати формально-юридичні рамки судочинства.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального процесу
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 5 грудня 2007 року)*

⁷ Карпенко М. О., Туманянц А. Р. Деякі питання впровадження ідеї відновного правосуддя в кримінально-процесуальне законодавство України // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2006. — № 2 (18). — С. 264.